

Monitoring Gatunków Rzadkich

Instrukcja prac terenowych

Mewa czarnogłowa

1. Podstawowe informacje o programie

Monitoring Gatunków Rzadkich jest programem rozpoczętym w roku 2007 w ramach Państwowego Monitoringu Środowiska prowadzonego przez Główny Inspektorat Ochrony Środowiska (GIOŚ). Mewa czarnogłowa *Larus melanocephalus* jest jednym z 7 gatunków ptaków objętych tym programem. Celem programu jest uzyskanie informacji o rozmieszczeniu i liczebności krajowej populacji lęgowej oraz śledzenie zmian liczebności mewy czarnogłowej w dłuższej perspektywie czasu.

W niniejszym programie weźmie udział kilkunastu wykwalifikowanych ornitologów, którzy mają doświadczenie w wykrywaniu tego gatunku. Gwarantuje to uzyskanie wiarygodnych danych, zebranych w oparciu o powtarzalne i sprawdzone metody badań populacji ptaków.

Dotychczasowe materiały umożliwiają prześledzenie zmian liczebności populacji krajowej gatunku w ostatnich kilkunastu latach. Ze względu na ekspansję mewy czarnogłowej można się spodziewać wykrycia kolejnych stanowisk lęgowych.

W roku 2010 kontrolami zostanie objętych ponad 70 stanowisk lęgowych znanych z lat poprzednich oraz kilkanaście potencjalnych miejsc gniazdowania mewy czarnogłowej w dużych koloniach śmieszki, wskazanych przez koordynatora w oparciu o następujące źródła informacji:

- baza danych stwierdzeń mewy czarnogłowej w Polsce prowadzona przez koordynatora krajowego Programu Kolorowego Znakowania Mew Czarnogłowych;
- coroczne raporty Komisji Faunistycznej publikowane w Notatkach Ornitologicznych, zawierające wykaz stwierdzeń gatunków rzadkich;
- specjalistyczne internetowe listy dyskusyjne o tematyce ornitologicznej, na których podawane są obserwacje ptaków i które będą poddane weryfikacji.

Stanowiskiem jest zbiornik wodny (jezioro, pojedynczy staw, wyrobisko), a w przypadku zespołu stawów rybnych, wyrobisk, odstojników – cały ich kompleks. Na Wiśle: odcinek w środkowym biegu rzeki pomiędzy Kobylnicą a Pawłowicami z licznymi wyspami i łachami jest jednym stanowiskiem, w pozostałych przypadkach stanowiskiem jest wyspa z kolonią lęgową, ewentualnie wraz z mniejszymi przyległymi wysepkami i łachami.

Obserwator otrzymuje:

- niniejszą instrukcję
- karty stanowisk,
- mapy kwadratów w których usytuowane są kolonie do skontrolowania w danym sezonie

2. Zalecenia dla obserwatorów

Mewa czarnogłowa najchętniej zasiedla doliny rzeczne, stawy rybne, zbiorniki zaporowe i żwirownie. Zakłada gniazda zwykle na wyspach stałych, zdecydowanie preferując kolonie lęgowe innych mew (szczególnie śmieszki) i rybitw. Podczas wyszukiwania par lęgowych, oprócz charakterystycznego wyglądu ptaków dorosłych należy zwrócić uwagę na specyficzne głosy kontaktowe mewy czarnogłowej – nosowe „kłouł”, „eał”. Zawołanie to można odróżnić od bardziej ostrego i wyższego głosu śmieszki. Należy jednak zdawać sobie sprawę, że w dużych skupiskach głosy mew czarnogłowych mogą zostać zagłuszone ze względu na duże natężenie głosów innych mew i rybitw. Mewy czarnogłowe w Polsce znoszą jaja najczęściej na przełomie kwietnia i maja, a ich lęgi są zwykle dość mocno skoncentrowane

w czasie. Zniesienia rozpoczynające się po 10-15 maja należą do wyjątków. Klucie zaczyna się 18 maja (skrajnie późna data zniesienia 20.05. i klucia 17.06.). Po 10 czerwca najstarsze pisklęta są mocno opierzone i zaczynają podlatywać.

3. Terminy kontroli

Monitoringiem objęte są wyznaczone przez koordynatora programu kolonie lęgowe mew i rybitw, wpisane w siatkę kwadratów o boku 10 km. W większości przypadków w kwadracie jest tylko jedna kolonia lęgowa. W nielicznych przypadkach w jednym kwadracie znajdują się dwie kolonie do skontrolowania, wskazane przez koordynatora.

Kontrole stanowisk lęgowych mewy czarnogłowej należy przeprowadzić **dwukrotnie w sezonie lęgowym w okresie 10-31 maj** tak, aby odstęp między 1. i 2. kontrolą wynosił przynajmniej 10 dni.

Należy podkreślić, że **tylko dwukrotna kontrola stanowiska będzie uznawana za pełnowartościową**, nawet w sytuacji, kiedy gniazdowanie mewy czarnogłowej podczas pierwszej kontroli nie zostanie stwierdzone.

4. Pogoda

Warunki pogodowe mogą wpływać na wykrywalność gatunku. Efektywność kontroli jest najmniejsza podczas pogody wietrznej, opadów czy mgły – dlatego nie jest wskazane prowadzenie prac terenowych w takich warunkach. Kontrole prowadzone podczas opadów deszczu, niskiej temperatury i silnego wiatru mogą mieć również negatywny wpływ na sukces lęgowy (Zał. 1 – Bezpieczeństwo ptaków podczas pracy w koloniach lęgowych).

5. Zalecenia szczegółowe

5.1. Kontrola pierwsza

Pierwszą wizytę w kolonii należy rozpocząć od obserwacji z brzegu lub/i z łodzi i wypatrywania przez lunetę dorosłych osobników mewy czarnogłowej. Obserwacje te w miarę możliwości należy prowadzić z różnych punktów na brzegu tak, aby objąć nimi możliwie jak największą część kolonii. Należy obserwować przez lunetę kolejno wszystkie ptaki wysiadujące oraz stojące w terytoriach, wszystkie ptaki lądujące i podrywające się do lotu oraz ptaki dolatujące do kolonii z daleka. Szczególną uwagę należy zwrócić w chwilach, gdy cała kolonia podrywa się do lotu po wypłoszeniu przez drapieżnika. Samce i samice mew czarnogłowych wysiadują jaja na przemian, zmieniając się co kilka godzin (zwykle co 2-3 godziny). Podczas inkubacji przez jednego z rodziców drugi najczęściej przebywa poza kolonią. Warto też wiedzieć, że najczęściej wysiadująca samica jest dość mocno „rozpłaszczona” na gnieździe i słabo widoczna, samce często wysiadują z mocno uniesionym tułowiem i głową. Po wypatrzeniu dorosłych osobników mewy czarnogłowej należy zapamiętać charakterystyczne punkty w terenie i kontynuować obserwacje pozostałej części kolonii, które mogą trwać nawet 1-3 godziny. Po szczegółowym przejrzaniu wszystkich ptaków obecnych w kolonii niezbędne będzie też wejście do kolonii, również w sytuacji, gdy obserwacje prowadzone z brzegu nie spowodowały wykrycia tego gatunku. Po wejściu do kolonii należy przeglądać wszystkie ptaki latające nad wyspą i co jest bardzo ważne, nasłuchiwać głosów mew czarnogłowych. Jeżeli obserwacje z brzegu pozwoliły na wykrycie dorosłych osobników w kolonii, miejsca w których one przebywały należy spenetrować w celu znalezienia gniazda (Zał. 2 - Rozpoznawanie lęgów mewy czarnogłowej). Należy też przejrzeć wszystkie pozostałe gniazda w celu wykrycia lęgów mewy czarnogłowej (można to zrobić podczas liczenia pozostałych gatunków - patrz poniżej). Trzeba mieć świadomość, że liczba latających osobników dorosłych nad kolonią podzielona przez dwa nie wskazuje na liczbę par lęgowych, gdyż bardzo często tylko jeden partner z pary jest obecny w kolonii. Każdy zauważony osobnik może być więc „właścicielem” kolejnego lęgu. Należy też wiedzieć, że mewy czarnogłowe w szacie nieostatecznej, z czernią na lotkach pierwszorzędowych (3. lub 4. rok kalendarzowy), przystępują już regularnie do lęgów. Każde znalezione gniazdo należy zaznaczyć patykiem w pewnej odległości od niego i nadać mu numer. Dla każdej pary należy na formularzu podać kryterium gniazdowania.

W trakcie 1. kontroli **określamy również liczebność innych mew oraz rybitw** w kolonii z podziałem na gatunki. W celu ustalenia ich liczebności należy policzyć wszystkie gniazda z jajami (pełne i niepełne zniesienia) oraz małymi pisklętami, które nie opuściły jeszcze gniazd. Pisklęta większe, których przynależności do gniazd nie znamy – pominąć w liczeniu. Podczas 1. kontroli takich piskląt powinno być bardzo niewiele. Liczebność dużych mew (*Larus argentatus/cachinnans*), przystępujących do lęgów wcześniej, należy ustalić w oparciu o liczbę opuszczonych już przez pisklęta

gniazd, które noszą ślady wcześniejszego zajęcia. W przypadku kolonii usytuowanych na grząskim podłożu, uniemożliwiającym obserwatorowi bezpieczne poruszanie się, możliwe będzie odstępianie od wymogu liczenia gniazd pod warunkiem wcześniejszego zgłoszenia problemu koordynatorowi. W wyjątkowych sytuacjach, szczególnie na Wiśle, gdzie wysoki poziom wody powoduje zalanie kolonii i masowe powtarzanie lęgów, zmiany terminów kontroli należy uzgodnić z koordynatorem.

Osoby posiadające GPS prosimy o podawanie współrzędnych geograficznych kolonii odczytanych w terenie.

5.2. Kontrola druga

Druga kontrola ma być uzupełniająca w stosunku do pierwszej i jej celem jest wykrycie par mewy czarnogłowej później przystępujących do lęgów oraz skontrolowanie losów lęgów wcześniej znalezionych. Również podczas tej kontroli niezbędna będzie wizyta w kolonii. Dla każdej pary (poprzednio wykrytej oraz nowej) należy określić kryterium gniazdowania (kryteria poniżej i na karcie stanowiska). Wskazane jest odnalezienie piskląt, które opuściły już gniazda oraz skontrolowanie zawartości gniazd wcześniej znalezionych, nawet jeśli zostały już opuszczone przez pisklęta, w celu ewentualnego wykazania jaj niewyklutych i martwych piskląt. Podczas drugiej **kontroli należy ponownie policzyć gniazda rybitw**, gdyż gniazdują zwykle później niż mewy i wynik liczenia z pierwszej kontroli może być niemiernodajny oraz wykonać **charakterystykę stanowiska** zaznaczając odpowiednie opcje na formularzu stanowiska.

6. Standaryzacja zapisów i przekazywanie danych

Wyniki kontroli zapisujemy na karcie stanowiska. Na jednej karcie należy notować obserwacje z jednego stanowiska lęgowego (definicja stanowiska powyżej).

Jeżeli w kolonii zostaną stwierdzone mewy czarnogłowe, proszę podać kryterium lęgowości dla każdej pary osobno (jak również osobnika niesparowanego), a dla kategorii niższej niż gniazdo z jajami lub pisklętami dokonać również charakterystyki zachowania ptaków. Należy również odnotować wszystkie mewy czarnogłowe o nieznanym statusie lęgowym widziane w kolonii lub jej bezpośrednim sąsiedztwie. Można wykorzystać poniższe opisy kryteriów:

- jednorazowa obserwacja pojedynczego ptaka w kolonii lęgowej (z terytorium lub bez),
- para ptaków obserwowana w kolonii lęgowej (z terytorium lub bez),
- tokująca lub kopulująca para
- zaniepokojenie jednego ptaka lub pary wskazujące na obecność lęgu
- budowa gniazda
- gniazdo z jajami (wysiadywane, niewysiadywane)
- gniazdo z małymi pisklętami
- pisklęta poza gniazdem lub podloty

W przypadku, gdy podczas kontroli zostaną stwierdzone duże pisklęta mewy czarnogłowej, których przynależności do lęgu nie potrafimy podać, należy na formularzu podać łączną sumę piskląt nie przyporządkowanych do gniazd z odpowiednią adnotacją.

Ważne jest **podanie informacji z tzw. kontroli zerowych**, kiedy w czasie kontroli stanowiska nie wykryto gatunku.

Siedlisko lęgowe charakteryzujemy wybierając odpowiednie opcje wpisane na karcie stanowiska. Jeśli na karcie nie ma odpowiedniej opcji (np. specyficzne siedlisko), należy podać jego charakterystykę. Informacje dodatkowe wpisujemy w uwagach.

Wypełnione karty stanowisk oraz mapy z lokalizacją kontrolowanych stanowisk należy przesać **do połowy czerwca**. Nadesłanie danych w tym terminie umożliwi sprawne opracowanie wyników.

7. Bezpieczeństwo i zdarzenia losowe

Każdy z uczestników prac terenowych powinien zadbać o bezpieczeństwo swoje i innych osób. W przypadku ewentualnych wypadków w trakcie prowadzonych prac organizatorzy Monitoringu Gatunków Rzadkich nie ponoszą za nie odpowiedzialności. Wejście na teren prywatny należy uzgadniać z właścicielem (szczególnie istotne podczas kontroli stawów rybnych, gdzie obserwator może być traktowany przez obsługę gospodarstwa rybnego jako potencjalny kłusownik).

Jeśli zdarzenia losowe uniemożliwią Tobie wykonanie liczeń (czy też jednego liczenia), bardzo prosimy o jak najszybszy kontakt z koordynatorem.

Wszelkie wątpliwości dotyczące niniejszego programu prosimy kierować na adres:

Monika Zielińska

Pro Ornis, e-mail: m.zielinska@proornis.pl tel. 691-394-108

lub Arkadiusz Sikora:

Stacja Ornitologiczna Muzeum i Instytutu Zoologii PAN, Nadwiślańska 108, 80-680 Gdańsk 40,

tel. (0-58) 308-07-59, fax (0-58) 308-09-82, e-mail: sikor@miiz.waw.pl

Załącznik 1.

BEZPIECZEŃSTWO PTAKÓW PODCZAS PRAC BADAWCZYCH W KOLONIACH LĘGOWYCH

Najlepszą porą dnia do kontroli i chwytania są godziny poranne i przedpołudniowe. Unikać należy przebywania w kolonii w upalne dni w godzinach południowych, gdyż zbyt wysokie temperatury mogą być dla piskląt jeszcze bardziej niebezpieczne niż temperatury niskie. Bezwzględnie nie można wchodzić do kolonii podczas opadów deszczu. Pracę należy zorganizować i zaplanować wcześniej, tak aby pobyt w kolonii ograniczyć do minimum, a pisklęta nie pozostawały bez opieki zbyt długo. Poszczególne zadania w kolonii należy wykonywać w kolejności ich ważności. Bezwzględnie po kolonii trzeba chodzić bardzo ostrożnie patrząc pod nogi. **NIGDY nie można biegać, nawet wtedy, gdy chcemy złapać jakieś pisklę w celu zaobrączkowania.** Liczba osób przebywających w kolonii musi być ograniczona do minimum. Poszczególne osoby powinny ze sobą współpracować i nie mogą poruszać się jednocześnie w różnych częściach kolonii, aby przynajmniej część ptaków mogła wysiadywać jaja, a pisklęta nie przemieszczały się na znaczne odległości od swoich terytoriów.

W koloniach mieszanych z rybitwami, gdzie tworzą one subkolonię unikać stwarzania sytuacji sprzyjającej przemieszczaniu się piskląt rybitw w część kolonii zasiedloną przez mewy. Podobnie, należy uważać, żeby „małych” gatunków mew nie „przegonić” w część kolonii zasiedloną przez „duże” mewy. W koloniach na rzekach należy uważać, aby pisklęta nie schodziły do wody i nie zostały porwane przez nurt.

Załącznik 2.

ROZPOZNAWANIE LĘGÓW MEWY CZARNOGŁOWEJ

Gniazdo mew czarnogłowych często, ale nie zawsze jest zbudowane z dużej ilości materiału roślinnego, który stanowi dość grubą warstwę wyściółki, a krawędzie mają postać grubego „wałka” wokół jaj. Takie gniazdo wyróżnia się spośród typowych gniazd śmieszki. Gdy pojawią się w nim pisklęta często gniazdo jest „wylepione” dużą ilością odchodów i ma mocno udeptaną ściółkę. Może zawierać znaczne ilości pestek po wiśniach lub czereśniach (spotykamy je rzadko w gniazdach śmieszek, częściej u mew pospolitych).

Jaja mewy czarnogłowej

- Kształt jaj : słabo wydłużony, a nawet wyraźnie pękaty, zwykle z dość mocno zaostrowym biegunem;
- Większe od jaj śmieszki, co można w wielu przypadkach zauważyć „gołym okiem” penetrując kolonię, długość 54-61, w przewadze są jednak 56-60 (mm);
- Tło prawie zawsze bardzo jasne piaskowe;
- Plamkowanie delikatne: raczej nakrapiane niż plamkowane, występują cieniutkie poskręcane niteczki, więcej na tępych biegunach;
- Duże rozległe plamy występują rzadko;
- Zdarzają się jaja o bladym, jakby spłowiałym plamkowaniu i lekko niebieskawym tle.

Jaja śmieszki

- Duża zmienność wielkości, ale przeciętnie zauważalnie mniejsze od jaj mewy czarnogłowej (53-56 mm);
- Tło bardzo zmienne: od jasnopiaskowego po ciemnogliniaste, większość zdecydowanie ciemniejsza od jaj m. czarnogłowej; pojedyncze zniesienia w koloniach mają tło jasnopiaskowe;
- Plamkowanie bardzo zmienne, ale delikatne drobne nakrapianie występuje niezbyt często.

Jaja mewy pospolitej

- Znacznie większe niż u śmieszki, trochę większe niż jaja mewy czarnogłowej;
- Tło ciemnogliniaste, brązowe;
- Plamkowanie – plamki średniej wielkości, brak „nitkowania” i nakrapiania;
- Kształt jaj zdecydowanie odmienny niż u m. czarnogłowej, bieguny mniej zaostrome.

Pisklęta

Pisklęta mewy czarnogłowej niezależnie od wieku są charakterystycznie ubarwione i nawet przy małym doświadczeniu ich identyfikacja nie powinna sprawiać problemu. Najbardziej widocznymi cechami **puchowych piskląt** jest struktura puchu, deseń na grzbiecie, ogólny ton ubarwienia i kolor części nieopierzonych (nogi, dziób).

Puch sprawia wrażenie pozlepianego i mokrego. Takiego puchu nie mają pozostałe gatunki mew gniazdujących w Polsce. Na grzbiecie występują dwa równoległe, wyraźne czarne pasy, biegnące wzdłuż grzbietu które widać dobrze z góry nawet u pisklęcia częściowo schowanego w trawie. U nasady dzioba często puch jest bardzo krótki, wytarty (wygląda tak jakby ta część głowy nie była opierzona, widać czarną skórę). Dziób bardzo masywny w porównaniu do piskląt śmieszki, z wyraźnym podcięciem, wysoki u nasady, ciemny, niemalże czarniawy, z jasnym niewielkim zakończeniem (dobry rysunek puchowego pisklęcia znaleźć można w pracy P. Nawrockiego i T. Wesołowskiego w Notatkach Ornitologicznych 25: 59-61). Ciemne, wręcz czarniawe są również nogi. U starszych piskląt mew czarnogłowych pojawiają się pióra piaszcza charakterystyczne dla szaty juwenalnej. Takie pisklę jest zdecydowanie jaśniej ubarwione niż śmieszka w tym samym wieku. Ogólny ton upierzenia takiej częściowo opierzonej mewy czarnogłowej jest białawy z mocno skontrastowanymi czarniawymi znaczeniami. Śmieszki w tym samym wieku są ciemnobrązowe na grzbiecie. Duże pisklęta, podloty mewy czarnogłowej bardziej przypominają mewy pospolite. Barwy upierzenia bardziej skontrastowane – białe z ciemnobrunatnym. Nogi i dziób ciemny, w przeciwieństwie do jasnych nóg i dzioba mew pospolitych.